

Ö. Kovács József

A PARASZTI TÁRSADALOM FELSZÁMOLÁSA A KOMMUNISTA DIKTATÚRÁBAN

Megjegyzések és kérdések egy jelenkor történeti „recenzió” keletkezéséhez

1. A jelenkor történeti kutatás egyik fő nehézsége a „sok túlélő” — magamat is idesorolom — emlékezetének, egzisztenciális, érzelmi kötődésének értelmezése.¹ Ebből fakadóan igyekszem úgy tekinteni a jelenkortörténetek szereplőire, mintha több száz évvel korábbi idősokkal foglalkoznák. Ezzel az eltávolító technikával törekszem növelni „fegyelmezett szubjektivitásomat”. Erre nagy szükség is van, hiszen a kommunista diktatúrában felszámolt paraszti társadalom történetével foglalkozva, különösen a külföldi vizsgálatok tükrében, kezdettől világos volt számomra, hogy ellenszélben kell dolgoznom. Itt most csak a szakmai nyilvánosságban történetekre hivatkozom, hangsúlyozva, hogy maguk a jelenségek fontosak és tanulságosak. A kutatóval még a 21. században is megesisik, hogy konferenciákon vagy egy publikáció visszautasításakor ideológiai alapon próbálják megleckéztetni. Vagy éppen azt kérik számon, hogy miért nem támaszkodik a marxizmus-leninizmus klasszikusaira, vagy hogy miért nem beszél a kollektivizálás előnyeiről.

Ilyen előzmények után nem meglepetés a Századok legutóbbi számának egyik „recenziója” a nevem alatt megjelent kötetről (Vidéki Magyarország 1945–1970. Dokumentumok földről, hatalomról, emberi sorsokról. Balassi-Korall, Budapest, 2015. 712 oldal.) A korábbi években történetekhez képest a különbség talán annyi, hogy immár egy vidéktörténeti kutatócsoport vezetőjeként kell szembenéznem a kommunista diktatúra utóhatásaival. Történetileg értelmezhetőnek tartom azt, hogy a mindennapi történetekre vonatkozóan feltárt források mondanivalója több szempontból ellentétes az eddigi ábrázolásokkal, és ez

---

¹ Igen érzékletes példákkal, szakmai tanulságokkal kifejtve I. Verletztes Gedächtnis: Erinerrungskultur und Zeitgeschichte im Konflikt. Hrsg. K. H. Jarausch–Martin Sabrow. Campus, Frankfurt am Main, 2002, s. ebben is különösen *Martin Sabrow* írását: Der Historiker als Zeitzzeuge. Autobiographische Umbruchsreflexionen deutscher Fachgelehrter nach 1945 und 1989. In: uo. 125–152; *Ralph Jessen*: Zeithistoriker im Konfliktfeld der Vergangenheitspolitik. In: Verletztes Gedächtnis. i. m. 153–175; Továbbá I. *Árpád von Klimó*: Zeitgeschichte als moderne Revolutionsgeschichte. Von der Geschichte der eigenen Zeit zur Zeitgeschichte in der ungarischen Historiographie des 20. Jahrhunderts. In: Zeitgeschichte als Problem. Nationale Traditionen und Perspektiven der Forschung in Europa. Hrsg. Alexander Nützenadel–Wolfgang Schieder. Vandenhoeck/Ruprecht, Göttingen, 2004. 283–306.

a szakmában is többeket érzékenyen érint. Éppen ezért is vélem úgy, hogy ebben a helyzetben különösképpen illik a szakmai felelősségre, a határokra utalni. Sajnálatos, hogy szakmánkban nagyon sokan még mindig nem vették észre: hiánypótló kutatásaink elsődleges célja a tisztességes mérleg elkészítése, a társadalmi önismeret erősítése. A „szocialista” apologetikus beszédmodok, az elfedésre alapozó ábrázolások továbbéltetése helyett a történeteket a nevükön akarjuk nevezni.² Igaz történeteket adunk elő, amelyek éppen a traumatizálódások, a tabusítások révén sokaknak még ma is fájdalmasak.³ Hogyan értelmezhető bármilyen köz- és politikátörténeti jelenség anélkül, hogy alaposan feltárnánk és értelmeznénk a társadalomtörténeti eseményeket? Társadalomtörténeti eseményen azt értem, hogy bizonyos korszakok sorsfordító történései egyszerre megrázóak, kollektívak és hosszú távon struktúraváltoztató jelentőségűek. Az egyéni parasztgazdaságok 1958 és 1961 közötti erőszakos felszámolása ösztársadalmi hatású, több generáció sorsát meghatározó válságot okozott. A korábban tabusított és a kutatásban negligált,⁴ egyéni és kollektív traumákat okozó erőszakos állami beavatkozás és utóhatásainak feltárását rendkívül fontosnak tartom. S ezt a vizsgálatot nem valami ellen, hanem valamiért, a szakszerű történetírás érdekében gondolom megkerülhetetlennek. E gondolatokat szem előtt tartva fogalmaztam meg megjegyzéseimet és kérdéseimet.

2. A szakmai visszajelzést, a mértéktartó, méltányos bírálatot igen fontos, közérdekű, tudományszervező tényezőnek tartom. A „recenzió” szerzője elsősorban a hagyományos paraszti társadalom megszűnésének (ezt a kifejezést

² A következő, példaként kiválasztott köteteknek vannak ma is hasznosítható részei, de érthetően nem abban a „marxista-leninista történettudományi” értelmezési keretben, amely a publikálás nyelvét meghatározta. Ezek a művek sok esetben inkább a személyes életpálya és a „kádári legitimációs” politika egy-egy elemét, metszéspontját érintik: *Orbán Sándor*: Két agrárforradalom Magyarországon. (Demokratikus és szocialista agrárátalakulás 1945–1961.) Akadémiai, Bp. 1972; *Donáth Ferenc*: Reform és forradalom. A magyar mezőgazdaság strukturális átalakulása 1945–1975. Akadémiai, Bp. 1977; *Romány Pál*: Az Agrárpolitikai Tézisektől a Nemzeti Agrárprogramig, 1957–1997. In: A magyar agrártársadalom a jobbagyság felszabadulásától napjainkig. Szerk. Gunst Péter. Napvilág, Bp. 1998. 345–437; E munkák kódolt nyelvét megfelelő módon dekódolni kell, és a szövegértelmezéshez alapvető olvasmánynak tartom az egykori sztálinista filozófus könyvét: *Leszek Kolakowski*: *Marxism and Beyond. On Historical Understanding and Individual Responsibility*. Paladin, London, 1971; vö. még: *Révész László*: Die Sprache als Waffe. Zur Terminologie des Marxismus-Leninismus. Akademie für Politik und Zeitgeschehen der Hanns-Seidel-Stiftung e.V., 1983; *Litván György*: „Mi, kommunisták, különös emberek vagyunk...”. A sztálinizmus lélektana. Századvég. (1988:6–7. sz.) 150–159; *Harold D. Lasswell*: A hatalom nyelve. In: Szövegváltozatok a politikára. Nyelv, szimbólum, retorika, diskurzus. Szerk. Szabó Márton – Kiss Balázs – Boda Zsolt. Nemzeti Tankönyvkiadó, Universitas, Bp. 2000. 11–27; *Marie-Claude Maurel*: Szocialista örökség, dekollektivizálás, politikai szerkezetváltás. Társadalmi Szemle. Szocialista elméleti folyóirat. (1994:6.) 3–18.

³ Vö. *Chris Lorenz*: Lehetnek-e igazak a történetek? Narrativizmus, pozitívizmus és a „metaforikus fordulat”. In: A történelem poétikája. Szerk. Thomka Beáta. Kijárat, Bp. 2000. (Narratívák, 4.) 121–146.

⁴ A politikai mítoszteremtésre és a kutatói elemzésre l. például: *Hazai kis tükör*. Szerk. Meggyesi János. Szépirodalmi, Bp. 1961; *Szónyei Tamás*: Titkos írás. Állambiztonsági szolgálat és irodalmi élet 1956–1990. Noran Könyvesház, Bp. 2012. I. k. 499–512; *Szilágyi Márton*: Illúzió és utópia között. Miként ábrázolta a hatvanas évek magyar irodalma a téesszervezést? In: Állami erőszak és kollektivizálás a kommunista diktatúrában. Szerk. Horváth Sándor-Ö. Kovács József. MTA BTK TTI, Bp. 2015. 297–321.

használja) problematikájából indul ki. Ezzel a semleges, lényegét elfedő szóhasználattal szemben 2012-ben megjelent könyvemben kifejtettem az erőszakos felszámolás melletti érveket.⁵ Ez tehát az egyik markáns különbség, amely hosszú ideje a vita alapját képezi.⁶ Egy másik Kádár-kori dogma követése is egyértelműen meghatározza a „recenzió” szerzőjének hozzáállását: summázataiban ismételten azt hiányolja, hogy nem foglalkozom a párton belüli „reformerek” tevékenységével. Tanulságos módon, mintegy követendő példaként idézi az egyik döntéshozó visszaemlékezését (2007), amelynek címe: „Parasztorsfordítók között”. Annak idején ez a munka volt a kezében, s azt mondtam magamban: igen, az ilyen típusú torzítások megérdemelnének egy tanulmányt. Itt most csak annyit jegyzek meg, hogy a memoár korrekt, életszerű címe ez lehetne: „Parasztverők között.”⁷ A jövő kutatásainak egyik feladata, hogy az 1960 utáni agrárvilágról szóló hősköteményeket, a tipikusan torzító beszédmódokat a történeti összefüggéseknek megfelelően elemezzük. Sokszor tragikus vonások jellemzik a visszaemlékezők írásait, amelyek egy kidolgozott publikációs célból születtek.⁸

A „recenzió” szerzője által részben méltatott bevezető tanulmányban bővebben kifejtettem a dokumentumkötet célját. Még egyszer: nem az volt a szándékom, hogy a már eléggé ismert politikatörténeti sémákat, torzításokat erősítsem. Az egykori kommunista párti elvárást, annak bizonyos elemeit, a szóhasználatot, a mentális horizontot még a 2000 után megjelent publikációkban is nyomon lehet követni (pl. a „mezőgazdaság szocialista átszervezése”, „modernizáció”, „paraszti érdekérvényesítés”).⁹ Ezekben az írásokban jól azonosíthatók azok a levéltári fondok, csomók, amelyeket tudatosan hagytak ki a

⁵ Ö. Kovács József: A paraszti társadalom felszámolása a kommunista diktatúrában. A vidéki Magyarország politikai társadalomtörténete 1945–1965. Korall, Bp. 2012. 574 oldal.

⁶ Sajnos a párbeszéd esélye elveszni látszik, ha olyan torzítással találkozunk, mint amikor az egyik kutató ekképpen nyilatkozik elmarasztalóan 2012-es monográfiámról: „Talán épp a fentiek miatt eshetett az meg, hogy a magyar paraszti társadalom és a »kommunista diktatúra« tárgyában megjelent legújabb politika- és társadalomtörténeti monográfia szerzője is ignorálta a falujárás tömeges forrásait, ahogy az már megszokott volt korábban négy plusz két évtizeden át.” (Kende Tamás: Az intézményes forradalom. Adatok a kommunista párt kulturális és társadalmi történetéhez Borsod-Abaúj-Zemplén megyében (1945–1956). MNL BAZML, Miskolc–Budapest, 2014. 64–65.) Ehhez csupán annyit jegyzek meg, hogy a szerző figyelmét valamilyen okból elkerülte a következő tény: könyvem 78–83. oldalain éppen a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei levéltári források hosszú sorát idézem elemzem az olvasóknak hiányzóként talált témakört.

⁷ A kortárs idő- és gondolkodási horizontok szakszerű értelmezéséhez l. Reinhart Koselleck: 'Tapasztalati tér' és 'várakozási horizont' – két történeti kategória. In: Reinhart Koselleck: Elmúlt jövő. A történeti idők szemantikája. Atlantisz, Bp. 2003. 401–429; Kövér György: Emlékezet, dokumentum és a történeti tény. In: Kövér György: A felhalmozás íve. Társadalom- és gazdaságtörténeti tanulmányok. Új Mandátum, Bp. 2002. 397–401; Gyáni Gábor: A Kádár-kor a kollektív emlékezetben. In: Távolodások és közelítések. Rendszerváltás és Kádár-korszak. Szerk. Majtényi György–Szabó Csaba. ÁBTL, Kossuth, Bp. 2008. 61–74.

⁸ L. Életünk – történelem. Szerk. Bajor Nagy Ernő. Gondolat, Bp. 1978.; Az egykori döntéshozók írásai azért is tragikusak, mert végül rendszerint elmarad a tényleges számvetés, a „gyázmunka” elvégzése, marad a jól kontrollált apologetika, az aktív felejtés. L. például a szülőfaluban a „tsz-agitáció” személyes tapasztalatairól írtakat is: Keserű János: Parasztorsfordítók között. Nyers Rezső előszavával. Napvilág, Bp. 2007. 95–104.

⁹ Ennek historiográfiájáról írtam idézett 2012. évi könyvemben.

kutatás vagy a publikálás során. Eddigi munkásságomban alapvetően ezen forráscsoportok szisztematikus feltárására és elemzésére vállalkoztam. A nekem célzott kritikával, a hiányzóknak minősített politikátörténet, illetve a párton belüli „irányzatok” kutatásával kapcsolatban a következőkre hívom fel a figyelmet: tudomásom szerint a színvonalas külföldi szakirodalom sem arra helyezi a hangsúlyt, hogy a kommunista vagy a náci diktatúrában a döntéshozók sorában milyen sokan gondolták és akarták másként irányítani az eseményeket, miközben a napi terrort alkalmazták.¹⁰ Azokban a művekben joggal nem beszélnek „érdekérvényesítésről”.¹¹

Méltányos eljárás egy korábbi monográfiához szervesen hozzátartozó dokumentum kötetén számon kérni más célkitűzést, különösen, ha a munka igazolt állításai megállták helyüket? A „recenzió” méltánytalanságait és jó hírnevet sértő rágalmaikat jól ellensúlyozzák és tökéletesen cáfolják a kutatások, az interjúzások és a közreműködésemmel készült dokumentumfilmek.¹² Ezek meggyőztek arról, hogy jó úton járunk a torzítások feltárásában. Akik ezek ismeretében továbbra is védeni igyekeznek szerintem védhetetlen dogmákat, azok magukat zárják ki a tárgyilagosságra törekvő nyilvánosságból.

3. A „recenzió” szerzőjének köszönöm, hogy felhívta a figyelmemet a még pontosabb munkavégzés fontosságára. Az általa említett két dokumentum (beszámoló egy somogyi faluról és a nómenklatúrán belüli levelezés) címadása valóban pontatlan, de mindez apróság, és a bemutatott jelenségek lényegén mit sem változtat. Arra is szeretnék utalni, hogy a monogramok használata a rendszer-specifikus vonásokat, a visszatérő esetek társadalomformáló jelentőségét még inkább kiemeli.¹³ A recenzens más felvetéseire is vonatkoztatva, szerintem könnyen tévútra juthat az, aki az efféle forrásokban szereplő neveket bírálomhoz hasonló módon igyekszik beazonosítani. A monogramok feloldása adott esetben nyilván nem haszontalan, de a dokumentumkötet tematikai összefüggéseiben inkább csak öncélúnak mondható eljárásnak számít. Sokkal fontosabb annak hangsúlyozása, hogy egy-egy apró feljegyzés, „szálas irat” információi

¹⁰ A nómenklatúra tagjait, változó pártmegbízásuktól függetlenül, következetesen „alkalmazottaknak” neveztem. Bírálómmal ellentétben ezt az eljárást a kötet célkitűzésének és a terjedelmi korlátoknak megfelelően továbbra is legitimnek tartom. Merész feltételezésével szemben tisztában vagyok az egyes szereplők történelmi súlyával.

¹¹ *Mary Fulbrook: Rethorising 'state' and 'society' in the German Democratic Republic.* In: *The Worker's and Peasants' State. Communism and society in East Germany under Ulbricht 1945–71.* Eds. Patrick Major–Jonathan Osmond. Manchester University Press, Manchester, 2002. 280–299; *Mary Fulbrook: The People's State. East German Society from Hitler to Honecker.* Yale University Press, New Haven–London, 2005; *Leonid J. Gibianskij: Sowjetisierung Osteuropas – Charakter und Typologie.* In: *Sowjetisierung und Eigenständigkeit in der SBZ/DDR (1945–1953).* Hrsg. Michael Lemke. Böhlau, Köln–Weimar–Wien, 1999. 31–79; *E. A. Rees: The Sovietization of Eastern Europe.* In: *The Sovietization of Eastern Europe. New Perspectives on the Postwar Period.* Eds. Balázs Apor–Péter Apor–E. A. Rees. New Academia Publishing, Washington DC, 2008. 1–27; *The Collectivization of Agriculture in Communist Eastern Europe. Comparison and Entanglements.* Eds. Constantin Iordachi–Arnd Bauerkämper. CEU, Bp.–New York, 2014.

¹² Elhallgatott történelem. Ha a kulák mozdulna (*Dala István, Pekár István*, 2014); Belépesi nyilatkozat (*Pap Zsolt, Pap Ferenc*, 2013). Mindkét filmkészítés során szakértőként dolgoztam.

¹³ Az idézett feljelentési jegyzőkönyv címe értelemzavaró, de nem téves. A címben nem „kijelentésről”, hanem „kijelentésről” van szó.

mennyire tanulságosak és hűen tükrözik a politikai hatalom és a társadalmi kapcsolatok hétköznapi valóságát.

Egyébként bizonyos típusú, a bírálom által nekem felrótt hibák őt [illetve a szerkesztőséget – a szerk.] sem kerülték el. Néhány példa ezek közül: „a recensben rejtőző nyelvőr okvetlenkedik” esetében nyilván a recensensre kell gondolni, aki okvetlenkedik; „Entaglements” helyett Entanglements, „avatkoztatott” helyett „avatkozhatott” a helyes név vagy alak, s az egyik idézett szerkesztő neve nem „Ioradachi”, hanem Iordachi. Ha az ötoldalyi bírálat és a 712 oldalas dokumentumkötet hibáit számszerűsítjük, igencsak elgondolkodtató arányokat kapunk.

Ki kell térnem a dokumentumkötet értelmét alapjaiban megkérdőjelező, többször visszatérő kitételekre. Egy kollektív trauma feltárására törekvő munkának a történések súlyának és hatásának megfelelően kell az arányokat megtalálnia. A kifogásolt szerkesztési elvet és fejezeteket tehát a kutatás tárgya és persze kronológiája szabta meg. Igen, az eddig az elfojtott emlékezet világához tartozó 1958 és 1961 közötti események dokumentálását továbbra is kiemelt fontosságú, hiányt pótló feladatnak tartom. Meggyőződésem, hogy éppen a visszatérő jelenségek térbeli kiterjedésének, az erőszak-alkalmazás konkrét terekhez (pl. tanácsháza, „kultúrotthon”, tanyai iskola) mindmáig kötődő emlékezetének vizsgálatára ma még volna lehetősége a magyar történetkutatásnak. A „recenzió” történetkutató szerzőjének tényleg nem jut eszébe egy-egy esetleírás során az akkor terrorizált, megkínzott, környezetünkben máig tömegével élők és az ő utódai sorsának nyomon követése, a testi-lelki hatások feltárásának igénye?¹⁴ Vajon az akkori „reformerek” és politikai döntéshozók személyes életpályájának rendszerint retusált ábrázolásai és visszaemlékezéseinek megjelentetése mellett miért nem kap teret most sem az ismeretlenség homályában tartott, az írást érthetően nem preferáló „ismeretlen főszereplők” tömegének bemutatása?¹⁵ Aránytalanul sok lenne az 1958 és 1961 közötti időszakból túlük származó levél, vagy a kínzások részleteiről szóló helyi beszámoló? Nem az volna természetes, hogy a dokumentumok alapján pontosan azonosítható helyeken, közintézményekben legalább egy emléktáblát elhelyezzünk? Igen, a diktatúrák egyik legnyomasztóbb öröksége az, hogy még az arról való emlékezés és emlékeztetés jogát is elveszik.¹⁶ Az pedig végképp elgondolkodtató, ha ehhez egy történetkutató asszisztál.

Egyébként azt kell mondanom, hogy ahol bírálóm „vaskos hibákat” vélt felfedezni, vagy például az egész kötetet illetően „részben új” eredményt, „mintha újabb értekezést”, „ismételt forrásközlést”,¹⁷ „záró évszám” problé-

¹⁴ Vö. *Tengelyi László: Élettörténet és sorseseemény*. Atlantisz, Bp. 1998; *Losonczy Ágnes: Sorsba fordult történelem*. Holnap, Bp. 2005.

¹⁵ Az 1945 utáni álszövetkezetekről és a *societas leonina* sűrített változatáról igen tanulságos olvasmány: *Kurucz Mihály: Gondolattöredékek a magyar kollektivizálás főszereplőjéről: a mezőgazdasági termelőszövetkezetekről, mint az eredeti szocialista tőkefelhalmozás sajátos formájáról*. In: *Földindulások – Sorsfordulók. Kollektivizálás, agrárvilág és vidéki változások a XX. század második felében*. Szerk. Schlett András. Szent István Társulat, Bp. 2012. 219–263.

¹⁶ *Paul Connerton: How Societies Remember*. Cambridge University Press, Cambridge etc., 1989. 15.

¹⁷ Így például nem állja meg a helyét az az állítás sem, hogy Zalkodra és Zalagyömörőre vonatkozóan ugyanazokat a forrásokat közöltem volna, mint 2012-es monográfiámban. Az említett két te-

mát vagy az egyéb társadalmi csoportok (értelmiségi, munkás, volt polgár, párt-apparátus) bemutatásának hiányát látja, ott állításai sorra cáfolhatók. Arról nem beszélve, hogy nem vette figyelembe a munka megfogalmazott célját és a kötet terjedelmi határait. (A „recenzió” szerzője is érezhette ötletei ingatagságát, ezért is szűrhető helyenként a szövegébe elismerő értékítéleteket, majd persze mindig visszakanyarodott a fő „csapásirányhoz”. Az ellentmondás a szerzőnek nem tűnt fel, a szerkesztő pedig nem foglalkozott vele.)

Érteni vélem Papp István nagy lendületét és hosszú ideje cipelt ellenérzését, azt, hogy mindenáron fogást akart találni, de amiket hibaként ró föl, azokról — figyelmesebb olvasással — kiderül, hogy nem azok. Így például szerinte egyik „vaskos tévedésem”, hogy nem említem: a „gazdasági mechanizmust” több tekintetben már 1966-tól elindították. Ez nem igaz, a kronológia 1968. évi sorában utalok az 1966-os előzményre.

Kérdezhetném továbbá, hogy mely művekből áll az a terjedelmes szakirodalom, amely igazolná, hogy 1945-ben nem vették el a vagyonos („kulákoknak” nevezett) gazdák földjét? Ez az állítás lenne a másik „vaskos tévedésem”. Ha figyelmesen olvassuk a szerző által nekem ajánlott szakirodalmat meg amit nem ajánl, így elsősorban gazdaságtörténeti műveket (legújabb kutatásainkról nem is beszélve), akkor egyértelműen bizonyítható az állításom. Papp kritikájának alaptalanságát igazolja és a jövő kutatási feladatait is kijelöli az a néhány munka, amelyet itt tudatosan az 1960–70-es évek publikációi közül emelek ki.¹⁸ Egyik 1964. évi (!) lábjegyzetében Szakács Sándor bővebben is utalt a könyve főszövegében elrejtett megállapításaira: „A kulákbirtokokat érintő kisajátítások pontos adatai ugyan nem ismeretesek, ennek ellenére — a szükségből igénybe vett birtokokra vonatkozó hivatalos adatok alapján is — országos vonatkozásban több ezerre tehető azoknak a kulákbirtokoknak a száma, amelyeket a földosztás részben vagy egészben kedvezőtlenül érintett. – A szükségből igénybe vett összes birtokok száma: 7424, területe 89 091 kat. hold volt. Bár e problémakör még további alapos kutatást igényel, kétségtelennek látszik, hogy komoly veszteségek érték a kulákgazdaságokat a kitelepítések során is.”¹⁹

A „recenzió” szerzőjének vannak olyan felvetései, megfogalmazásai, vakmerő ítéletei, amelyekkel itt nem szeretnék foglalkozni, mert azokat mesterkéltnak és szakmai kritériumokat nélkülözőnek gondolom. Kicsit úgy vagyok ezzel a „recenzióval”, mint a kötet azon dokumentumaival, amelyeket az apparátusban írtak. Ez a kritika igazából nem az általam összeállított kötetéről, tehát nem a tárgyról, hanem kritikáim gondolkodásmódjáról és céljairól szól. Másrészt írásában igazából az a lényeges, amit nem írt meg, amit akarva, akaratlanul kihagyott a látószögéből.

lepülésről több új, igen lényeges irat szerepel a dokumentumkötetben. A 2012-es monográfia függeléké 33 illusztratív példát tartalmaz különböző témákról és helyekről.

¹⁸ Földreform. Tanulmány és dokumentumgyűjtemény. Szerk. Teleki Éva. [a bevezető tanulmányt írta: *M. Somlyai Magda*]. Kossuth, Bp. 1965. 368–373; *Orbán S.*: Két agrárforradalom. i. m. 30–45; *Szabó István*: Agrárforradalom a Viharsarokban (1945–1947). Akadémiai, Bp. 1976. 76–89.

¹⁹ *Szakács Sándor*: Földosztás és agrárfejlődés a magyar népi demokráciában. Közgazdasági és Jogi Kiadó, Bp. 1964. 80. 187. lábjegyzet.

4. Bár ismerem Papp Istvánt, jelen írásának hangvétele, a szöveg ellentmondásai, a méltánytalan, csúsztatásos módszer egy kicsit mégis meglepett. Talán ő tudja, hogy mi volt a célja, kinek, minek akart megfelelni. Az egész eljárásról azt tudom most is mondani, amit már 2012-ben, az akadémiai doktori védésen — az MTA-honlapon olvashatóan²⁰ — megfogalmaztam. Történeteinknek a társadalom tagjairól és tagjaihoz kell szólnia. Mindamellett szülehetnek indulatos szövegek, de egy szakmai szerkesztőség mégiscsak azért van, hogy ilyen kritikus helyzetekben a hevenyészett publicisztikákat a helyükön kezelje. A „recenzió” ügyét a magam részéről lezártnak tekintem.

A Századok szerkesztősége Papp István részére megadja a válaszadás lehetőségét és azzal egyúttal a vitát is berekeszti.

Századok szerkesztősége

---

²⁰ [http://reald.mtak.hu/423/13/\(v%C3%A1lasz_%C3%9C_Kov%C3%A1cs_J%C3%B3zsef_%202012_m%C3%A1j_11_.pdf](http://reald.mtak.hu/423/13/(v%C3%A1lasz_%C3%9C_Kov%C3%A1cs_J%C3%B3zsef_%202012_m%C3%A1j_11_.pdf)